

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КОРОВАЙКО ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

УДК 343.1

**РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ КРИМІНАЛЬНОГО
СУДОЧИНСТВА В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор
ЮХНО Олександр Олександрович,
Харківський національний
університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри кримінального
процесу та організації досудового
слідства факультету № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
ЛИСЕНКО Володимир Васильович,
Університет державної
фіскальної служби України,
професор кафедри кримінального
процесу та криміналістики;

доктор юридичних наук, професор
ЗАХАРОВ Василь Павлович,
Львівський державний
університет внутрішніх справ,
професор кафедри оперативно-
розшукової діяльності;

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ТАТАРОВ Олег Юрійович,
Правова корпорація
«Татаров, Фаринник, Головка»,
адвокат, старший партнер.

Захист відбудеться 30 березня 2017 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 27 лютого 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Могілевський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Функції утвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина, відновлення законності і підтримання справедливості у демократичних, правових державах, як правило, покладено на суди. На сучасному етапі розвитку нашої країни саме суди забезпечують реалізацію права особи на судовий захист, яке є певною квінтесенцією системи гарантій, наданих державою кожній особі. Важливе значення цього права та інших прав людини у сфері кримінального судочинства підкреслюється визнанням та закріпленням їх основними міжнародно-правовими актами у сфері прав людини (Декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод). Але належна реалізація судом покладених на нього функцій можлива лише за умови, коли він діє на засадах верховенства права відповідно до визнаних у всьому світі стандартів судочинства і здатний гарантувати кожній особі право на справедливий суд.

Слід відзначити, що в країні продовжується реалізація судово-правової реформи, яка втілюється у прийнятті в 2012 році нового КПК України, ухваленні цілої низки законів щодо судочинства та судоустрою, змінах до Конституції України (стосовно правосуддя). Саме тому зараз гостро постає питання приведення національного законодавства та правозастосовної практики у відповідність із міжнародними стандартами у сфері кримінального судочинства. Адже поза всяким сумнівом організація судової влади в Україні та здійснення правосуддя повинні бути засновані та відповідати за формою і змістом існуючим світовим стандартам у цій сфері. Тому завдання сучасної юридичної науки полягає не тільки в опрацюванні змісту положень цих міжнародних стандартів кримінального судочинства, а також у розробленні форм та шляхів їх безпосередньої реалізації в судовому провадженні.

Комплексний характер проблематики реалізації міжнародних стандартів у діяльності суду, зокрема під час судового провадження, пов'язаний із функціонуванням відповідного правового механізму, який створює умови для цього, забезпечує включення норм міжнародно-правових актів у регулювання кримінального провадження як його базових положень, втілення у безпосередню діяльність суддів.

Значний внесок у розроблення проблем конституційних основ судочинства, засад кримінального провадження, діяльності суду під час здійснення правосуддя, забезпечення ним прав та свобод особи у кримінальному процесі, реалізації норм міжнародно-правових актів у національному праві та кримінальному судочинстві зробили такі вчені,

як: Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, О. А. Банчук, В. Д. Бринцев, М. В. Буроменський, Т. В. Варфоломеева, І. В. Гловюк, А. Ф. Волобуєв, С. П. Головатий, В. В. Городовенко, Н. М. Грень, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, М. В. Даньшин, О. М. Дроздов, О. Б. Загурський, О. В. Зайчук, В. П. Захаров, В. А. Журавель, О. В. Капліна, В. В. Коваленко, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Король, О. П. Кучинська, В. М. Лебедєв, О. В. Лемак, В. В. Лисенко, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, П. А. Лупинська, В. Т. Малярєнко, В. О. Малярова, М. А. Маркуш, Л. В. Мединська, І. Б. Михайловська, А. В. Молдаван, М. В. Назаров, В. Т. Нор, О. В. Петришин, І. А. Петрова, І. Л. Петрухін, Д. П. Пишменний, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, В. Д. Пчолкін, П. М. Рабінович, Н. М. Раданович, Н. Ю. Сакара, В. О. Серьогін, Т. Л. Сироїд, Д. В. Сімонович, С. В. Слінько, Р. Л. Степанюк, О. Ю. Татаров, В. М. Тertiшник, В. М. Трофименко, В. А. Туманов, А. Р. Туманянц, Д. В. Філін, В. Г. Уваров, Л. Д. Удалова, О. В. Узунова, Т. І. Фулей, М. В. Цвік, О. Г. Шило, Ю. С. Шемшученко, В. В. Шендрик, В. Д. Юрчишин, О. О. Юхно та інші.

Однак, незважаючи на вагомий внесок учених у розроблення проблем реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства у кримінальному провадженні, дотримання їх судом у судовому провадженні, застосування практики Європейського суду з прав людини, для сучасної юридичної науки, як було відзначено, вони залишаються актуальними. Наведене зумовлює необхідність здійснення всебічного і комплексного наукового дослідження широкого кола питань, пов'язаних із реалізацією міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України, удосконаленням кримінального процесуального законодавства та створенням підґрунтя для здійснення правосуддя у кримінальному провадженні на засадах верховенства права відповідно до міжнародних стандартів і гарантування кожній особі права на справедливий суд.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до пп. 2.1–2.3, 2.8–2.10, 7.19 Пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності МВС України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, пп. 2.1, 2.2, 2.5, 2.6, 7.1, 7.28 Пріоритетних напрямків наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016 – 2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2), планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014–2018 рр., – «Правоохоронна

функція української держави» (номер державної реєстрації 0113U008192), «Наукове супроводження реформування системи кримінальної юстиції в Україні» (номер державної реєстрації 0113U008190).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу існуючих наукових підходів, а також чинного законодавства України визначити сутність та особливості реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України.

Для досягнення поставленої мети в дисертації необхідно вирішити такі основні *задачі*:

- встановити основні етапи впровадження міжнародних стандартів судочинства у кримінальне процесуальне право України;
- розкрити сутність міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства та форми їх існування;
- опрацювати класифікацію системи міжнародно-правових актів, які містять міжнародні стандарти у сфері кримінального судочинства;
- виявити функціональне значення міжнародно-правових актів у сфері прав людини для кримінального процесу України;
- визначити поняття, що описують реалізацію міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні;
- узагальнити систему суб'єктів реалізації міжнародних стандартів в судовому провадженні;
- охарактеризувати механізм реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні, його структуру та зміст;
- окреслити гарантії дотримання міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства під час судового провадження;
- визначити особливості реалізації судом міжнародних стандартів, якими передбачені особисті права учасників кримінального провадження;
- встановити специфіку реалізації в судовому провадженні міжнародних стандартів права на справедливий суд та його елементів;
- виявити проблеми імплементації міжнародних стандартів у кримінальне процесуальне законодавство України;
- узагальнити застосування національними судами судової практики Європейського суду з прав людини;
- розробити рекомендації із застосування міжнародно-правових актів як основи розвитку кримінального процесуального права України;
- запропонувати шляхи розвитку судового провадження у кримінальному судочинстві України;
- сформулювати пропозиції та надати рекомендації з удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині

реалізації в судовому провадженні міжнародних стандартів кримінального судочинства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України.

Предметом дослідження є теоретичні основи та практика реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України.

Методи дослідження. Відповідно до мети і задач роботи в процесі дослідження використано сукупність як загальнонаукових, так і спеціально-наукових методів пізнання. В основу дослідження покладено діалектичний метод пізнання, який полягає у вивченні суспільних явищ в їх єдності та взаємодії. Системність та комплексність застосування методів пізнання у їх взаємозв'язку створили умови для отримання науково обґрунтованих, об'єктивних і достовірних результатів та висновків.

Історико-правовий метод дозволив простежити розвиток етапів імплементації міжнародних стандартів кримінального судочинства у право України та механізму їх реалізації у судовому провадженні, еволюцію поглядів науковців на ці стандарти як правову основу формування судового провадження, а також дослідити результати судово-правових реформ періоду становлення України як незалежної, суверенної держави (підрозділи 1.1, 1.2, 5.3, 5.4). Порівняльно-правовий метод надав можливість порівняти зміст положень національного кримінального процесуального законодавства зі змістом відповідних міжнародних стандартів кримінального судочинства та законодавством зарубіжних країн (підрозділи 1.4, 3.1–3.5, 4.1–4.5, 5.3, 5.4). За допомогою системно-структурного методу досліджено систему міжнародно-правових актів, які містять стандарти у сфері кримінального судочинства, систему правових понять, якими описується їх реалізація у цій сфері, коло суб'єктів їх реалізації, структуру механізму реалізації цих стандартів у кримінальному судочинстві та систему їх гарантій, структуру права на справедливий суд (судовий захист) та низку інших стандартів кримінального судочинства (підрозділи 1.3, 1.4, 2.1–2.3, 3.2, 3.3, 4.1, 4.3). З використанням логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат юридичної науки, зокрема в частині формулювання таких понять, як «міжнародні стандарти кримінального судочинства», «джерело кримінального процесуального права», «суб'єкти» та «механізм», а також «гарантії» реалізації міжнародних стандартів у кримінальному судочинстві, «правнича (правова) допомога», «право на правничу (правову) допомогу», «принцип рівності», «право на судовий

захист», «право на справедливий судовий розгляд» тощо (підрозділи 1.2, 2.1–2.3, 3.1–3.4, 4.1). Формально-юридичний метод використано для аналізу норм кримінального процесуального законодавства, які застосовуються судом під час судового провадження, на предмет з'ясування їх змісту та встановлення відповідності міжнародним стандартам у цій сфері (підрозділи 3.1–3.5, 4.1–4.5). Метод моделювання застосовано при опрацюванні питань механізму реалізації цих стандартів у кримінальному судочинстві, шляхів розвитку судового провадження у кримінальному судочинстві України (підрозділи 2.2, 5.4). Серед спеціальних методів було використано соціологічний, статистичний, що сприяло здійсненню аналізу стану реалізації правозастосувачем міжнародних стандартів кримінального судочинства у судовому провадженні.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії держави та права, конституційного, міжнародного, кримінального й кримінально-процесуального права, цивільного, цивільного процесуального та інших галузей права, а також праці з менеджменту, мовознавства та філософії. *Нормативною основою* дослідження є Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, кримінально-процесуальне та інше галузеве законодавство, підзаконні нормативно-правові акти, що пов'язані з регламентацією кримінальної процесуальної діяльності, акти Конституційного Суду України, вищих судових інстанцій України, акти Ради Європи, Консультативної ради європейських суддів тощо. *Інформаційну та емпіричну основу* дисертаційного дослідження становлять узагальнення практики Європейського суду з прав людини, практики діяльності судів України, судові рішення місцевих та апеляційних судів, довідкові видання, статистичні матеріали, результати опитування 112 респондентів (46 суддів та 66 слідчих); матеріали слідчої та судової практики (114 матеріалів кримінального провадження). При підготовці дисертації автором було використано власний досвід практичної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є однією з перших спроб на узагальненому рівні, з використанням сучасних методів наукового пізнання та урахуванням новітніх досягнень юридичної науки, зокрема науки кримінального процесу, визначити концептуальні положення щодо сутності та особливостей реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України, що дозволило обґрунтувати низку нових концептуальних положень і висновків, надати практичні рекомендації та пропозиції з

досліджуваних питань. До найбільш значущих належать наступні:
вперше:

- визначено поняття міжнародних стандартів кримінального судочинства – закріплені в міжнародно-правових актах відповідні мінімальні вимоги (правила, норми, настанови, характеристики тощо) до діяльності чи її результатів у галузі судочинства, ухвалені з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості суспільних відносин у цій галузі, охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінальних процесуальних правовідносин;

- надано наукове розуміння реалізації судом міжнародних стандартів здійснення правосуддя як умови забезпечення ним основних прав, свобод та законних інтересів людини та гарантії їх захисту, де особливість реалізації цих нормативних приписів полягає в тому, що їх неналежна реалізація судом є порушенням не тільки вимог міжнародних стандартів кримінального судочинства, а й прав, свобод та законних інтересів людини;

- виділено як самостійне явище правової дійсності механізм реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства, який становить динамічну систему взаємопов'язаних правових процесів, дій, заходів та суб'єктів кримінального судочинства, що реалізують ці стандарти у судовому провадженні, та виступає засобом забезпечення функціонування правосуддя в Україні на засадах верховенства права відповідно до міжнародних стандартів для забезпечення права кожного на справедливий суд та поваги до інших прав і свобод;

- указується, що особливістю сучасного етапу розвитку національного кримінального судочинства є те, що, фактично, лише з моменту прийняття нового КПК України стався відхід від радянських підходів у кримінальному судочинстві, що характеризується кардинальною зміною ідеології та змісту його організації і здійснення, трансформацією судової системи, її функцій і завдань, а також розширенням процесуальних можливостей учасників процесу, що виступає відображенням розбудови кримінального процесу України на засадах верховенства права відповідно до міжнародних, переважно європейських, стандартів, здатного гарантувати кожній особі право на справедливий суд;

- визначено зміст заходів з удосконалення кримінального процесуального права та відповідного законодавства, які повинні здійснюватися з урахуванням антропоцентричного характеру сучасного права України, що обумовлює перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права;

– обґрунтовано пропозиції щодо нормативно-правового закріплення як самостійної засади кримінального процесу правничої (правової) допомоги у кримінальному провадженні, що виступає відображенням визнаного у міжнародно-правових актах стандарту кримінального судочинства (запропоновано редакцію відповідної статті);

удосконалено:

– підходи до визначення напрямів подальшого розвитку доктрини кримінального процесу, наукових досліджень і законодавчих кроків у цій сфері щодо удосконалення правозастосовної практики, в основу яких має бути покладено врахування європейських правових традицій та практик, стандартів Європейського Союзу у галузі прав людини та кримінального судочинства, що є відображенням обраного нашою державою напрямку на інтеграцію до Європейського Союзу;

– положення щодо визнання суду (суддів) основними суб'єктами реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства у судовому провадженні, з урахуванням чого запропоновано виділення двох форм реалізації судом міжнародних стандартів у судовому провадженні: 1) активної, коли має місце використання (застосування), виконання вимог міжнародних стандартів: 2) пасивної – передбачає лише дотримання норм міжнародних стандартів у судовому провадженні;

– пропозиції щодо використання судами практики ЄСПЛ при ухваленні та підготовці текстів судових рішень, що здійснюється шляхом безпосереднього посилання суддею у мотивувальній частині судового рішення (ухвали та вироку) на відповідний пункт (пункти) конкретного рішення (рішень) ЄСПЛ, застосовуючи при цьому прецедентну практику ЄСПЛ щодо усіх країн – учасниць ЄС;

– дефініцію поняття «правнича (правова) допомога» у сфері кримінального судочинства як гарантованої державою в обов'язі та формах, визначених Конституцією та законами України, допомоги правового характеру, що надається завдяки діяльності спеціально уповноважених суб'єктів особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, в реалізації належних їм прав, свобод і законних інтересів, ефективному їх захисті, а також відновленні у разі порушення;

– погляди на суб'єктивне право на справедливий судовий розгляд як основоположне право людини, закріплене міжнародними та національними нормативно-правовими актами, яке уособлює стандарти справедливої судової процедури та встановлює гарантії, спрямовані на забезпечення реалізації і захист прав, свобод та інтересів людини судом;

– зміст права на судовий захист як сукупності наданих кожній особі Конституцією та законами України можливостей щодо

ефективного відновлення в правах незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону, шляхом справедливого і публічного розгляду справи упродовж розумного строку у судових інституціях, у тому числі і міжнародних;

– систему заходів щодо усунення перешкод належній реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства у судовому провадженні: виявлення всієї системи джерел міжнародного права, які містять стандарти; включення цих актів у регулювання кримінального провадження шляхом внесення змін і доповнень до КПК України; оприлюднення їх текстів та навчання правозастосувачів навичкам їх застосування; правова освіта населення;

дістали подальшого розвитку:

– науковий підхід до визначення основних етапів упровадження міжнародних стандартів судочинства у кримінальне процесуальне право України: радянський етап (1945–1991 рр.), пострадянський етап (1991–2012 рр.), сучасний етап (з 2012 року), де вказані періоди відображають ті соціально-економічні процеси, які відбувалися в нашому суспільстві, а також дають уявлення про характер та сутність кримінального судочинства відповідного етапу розвитку країни, у тому числі в контексті визнання та застосування в судовому провадженні міжнародних стандартів кримінального судочинства;

– положення щодо критеріїв віднесення міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства до системи джерел кримінального процесуального права України, де такі акти повинні: відповідати змісту предмета правового регулювання (кримінальні процесуальні відносини); мати відповідні формальні (документальна форма) та матеріальні (містити норми права) ознаки; відповідати вимогам ст. 9 Конституції України та ч. 2 ст. 1 КПК України; не суперечити Конституції України;

– аргументи на підтримку позиції, що підставою розмежування кримінальних процесуальних гарантій, у тому числі і гарантій дотримання міжнародних стандартів у судовому провадженні, є предмет їх забезпечення, на підставі якого гарантії можна розділити на такі групи: 1) гарантії дотримання міжнародних стандартів прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства; 2) гарантії дотримання міжнародних стандартів справедливого правосуддя; 3) гарантії дотримання міжнародних стандартів розвитку кримінального судочинства на засадах верховенства права;

– характеристика поняття джерел кримінального процесуального права, під яким пропонується розуміти форми закріплення обов'язкових для виконання та таких, що мають юридичну силу, правил поведінки – кримінальних процесуальних норм, які регулюють кримінальні

процесуальні відносини, що виражені у вигляді письмового документа (нормативно-правового акта) або актів застосування права;

– класифікація нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства, які містять відповідні стандарти у цій сфері, за критерієм їх здатності виконувати роль регулятора кримінальних процесуальних відносин: 1) акти, які є джерелами кримінального процесуального права; 2) акти, які сприяють урегулюванню організаційних аспектів кримінальної процесуальної діяльності і не є джерелами кримінального процесуального права, але юридично обов'язкові для держав-учасниць; 3) інші акти, зокрема рекомендаційного характеру, що можуть використовуватися при удосконаленні кримінального процесуального права та правозастосовної практики;

– положення щодо змісту принципу рівності як домінуючої ідеї, яка виражається в установленні рівної міри та застосуванні єдиних правових засобів (у тому числі і рівному захисті перед судом), у вирішенні питань про права, свободи, обов'язки та відповідальність для всіх учасників кримінальних процесуальних відносин незалежно від національної, статевої, релігійної належності, походження, місця проживання, посадового стану та інших обставин, при одночасному передбаченні системи винятків із загального режиму правового регулювання для окремих категорій учасників цих відносин;

– пропозиції щодо нормативно-правового закріплення права на справедливий суд (судовий захист) як самостійної засади кримінального провадження (запропоновано редакцію відповідної статті).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес, зокрема можуть бути використані у:

– науково-дослідній сфері – як основа для подальшого розроблення теоретико-правових питань реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України (*акт впровадження в діяльність Кримінологічної асоціації України від 16.11.2016 р.*);

– правотворчості – під час підготовки й уточнення низки законодавчих та підзаконних актів з питань кримінального судочинства (*акт впровадження у законотворчу діяльність Інституту законодавства Верховної Ради України від 27.10.2016 р.*);

– правозастосовній діяльності – з метою підвищення ефективності кримінального судочинства в Україні (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в практичну діяльність Апеляційного суду Херсонської області від 24.11.2016 р.*);

– освітньому процесі – в ході підготовки підручників і навчальних посібників з дисциплін «Кримінальний процес», «Судові та

правоохоронні органи», «Правозастосування», «Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності»; вони вже використовуються в ході проведення занять із зазначених дисциплін у Харківському національному університеті внутрішніх справ. Їх враховано також у навчально-методичних розробках, підготовлених за участю автора (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 23.11.2016 р.*).

Особистий внесок здобувача в одержання наукових результатів, що містяться в дисертації. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора. Нові наукові результати дисертації отримані дисертантом особисто. У співавторстві опубліковані: *наукова стаття*: Коровайко О. І. Застосування тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях про злочини, учинені організованими злочинними угрупованнями / О. І. Коровайко, М. А. Погорецький // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2013. – № 1 (дисертантом охарактеризовано механізм ухвалення слідчим суддею рішень при розгляді клопотань про застосування тимчасового доступу до речей і документів (обсяг – 0,1 д.а.)); *науково-практичні коментарі*: Кримінального-процесуального кодексу України / за загальною редакцією Ю. П. Алєніна. – Х.: Одісєй, 2011 (дисертантом охарактеризовано проблемні питання судового провадження (обсяг – 0,8 д.а.)); Кримінального процесуального кодексу України / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х.: Одісєй, 2013 (дисертантом охарактеризовано особливості судового провадження з перегляду судових рішень (обсяг – 1,2 д.а.)).

Апробація результатів дисертації. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки було оприлюднено на міжнародних та національних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах: «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (Запоріжжя, 2015); «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (Миколаїв, 2015); «Теоретичні аспекти організації досудового розслідування» (Харків, 2015); «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» (Харків, 2016); «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції» (Харків, 2016); «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (Харків, 2016); «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів» (Київ, 2016); «Нове міжнародне право та національне законодавство – нові завдання юридичної науки» (Київ,

2016); «Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності» (Одеса, 2016).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в одноосібній монографії, двадцяти п'яти статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав, у дев'ятох тезах наукових повідомлень на науково-практичних конференціях та трьох інших опублікованих працях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на 22 підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 471 сторінка. Список використаних джерел містить 572 найменування і займає 71 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок з науковими програмами, планами та темами, мета і задачі, з'ясовуються об'єкт і предмет, а також методи дослідження, окреслюються наукова новизна, практичне значення одержаних результатів та особистий внесок здобувача в їх одержання, наводяться дані щодо апробації результатів дисертації та публікацій.

Розділ 1 «Міжнародні стандарти у сфері кримінального судочинства: правовий та нормативний виміри» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Основні етапи впровадження сучасних міжнародних стандартів судочинства до кримінального процесу України»* здійснено історико-правовий аналіз етапів впровадження міжнародних стандартів судочинства у кримінальний процес України.

З урахуванням проведеного у підрозділі ретроспективного аналізу розвитку міжнародного та національного законодавства в період XX–XXI ст.ст. пропонується виділення трьох етапів упровадження у вітчизняний кримінальний процес прав людини та стандартів відправлення судочинства: радянський (1945–1991 рр.), пострадянський (1991–2012 рр.), сучасний (з 2012 р.). Дані періоди відображають соціально-економічні процеси, які відбувалися в суспільстві, а також дають уявлення про характер кримінального судочинства відповідного етапу розвитку країни.

Вказується, що, фактично, лише з моменту прийняття нового КПК України в змісті правового регулювання кримінального судочинства стався перехід від ідеології посттоталітарного, а з часом посткомуністичного суспільства, до ідеології демократичного суспільства, функціонування якого засноване на загальноновизнаних у

світі нормах і принципах міжнародного права, де домінуючою ідеєю, яка лежить в основі вказаного підходу, є ідея прав людини.

Відзначається, що головною рушійною силою вказаних змін є обраний нашою державою напрямок на інтеграцію до Європейського Союзу. Проте сьогодні існує багато проблем як у законодавстві, так і в практиці його застосування. Їх усунення слід розглядати як мету здійснення заходів на шляху розбудови кримінального судочинства України переважно відповідно до європейських стандартів у цій сфері.

У підрозділі 1.2 «*Міжнародні стандарти (міжнародно-правові акти) у сфері кримінального судочинства*» проаналізовано внутрішній зміст та зовнішні форми існування вказаних міжнародних стандартів.

Під поняттям «міжнародні стандарти кримінального судочинства» пропонується розуміти закріплені в міжнародно-правових актах відповідні мінімальні вимоги (правила, норми, настанови тощо) до діяльності чи її результатів у галузі судочинства, ухвалені з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості суспільних відносин у цій галузі, охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінальних процесуальних правовідносин. За своєю суттю ці стандарти виступають нормами права, які втілюються у відповідних міжнародно-правових актах.

На підставі узагальнення точок зору вчених щодо поняття джерело кримінального процесуального права під ними пропонується розуміти форми закріплення обов'язкових для виконання та таких, що мають юридичну силу, правил поведінки – кримінальних процесуальних норм, які регулюють кримінальні процесуальні відносини, що виражені у вигляді письмового документа (як правило, у вигляді нормативно-правових актів) або актів застосування права.

Визнання важливого значення норм про захист прав людини та стандартів у сфері кримінального судочинства, що містяться у міжнародно-правових актах, обумовлює необхідність вжиття дієвих заходів щодо включення всього кола таких актів до складу кримінального процесуального законодавства України.

У підрозділі 1.3 «*Система міжнародно-правових актів, які містять стандарти у сфері кримінального судочинства*» дана система проаналізована з позиції класифікації її елементів (актів) та їх значення.

З'ясовано, що визначальним критерієм класифікації таких актів є їх здатність регулювати кримінальні процесуальні відносини. На цій підставі наведено наступну їх класифікацію: 1) акти, які є джерелами кримінального процесуального права; 2) акти, які сприяють урегулюванню організаційних аспектів кримінальної процесуальної діяльності, але не є джерелами кримінального процесуального права; 3) акти, які мають рекомендаційний характер і використовуються при

удосконаленні кримінального процесуального права та правозастосовної практики.

Міжнародно-правові акти як джерела кримінального процесуального права характеризуються такими ознаками: за формою – офіційно документоване вираження волі суб'єктів міжнародного права; за призначенням – способи закріплення норм кримінального процесуального права; за спрямованістю – засоби регулювання відносин у сфері кримінального судочинства.

Уточнено підстави визнання міжнародно-правового акта джерелом кримінального процесуального права України: містить кримінальні процесуальні норми; володіє формальними та матеріальними ознаками джерела права; відповідає вимогам ст. 9 Конституції України; положення акта не суперечать Конституції України.

Акцентовано увагу на тому, що належній реалізації міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства сприятиме систематизація джерел кримінального процесуального законодавства, у тому числі і міжнародно-правових актів. У цьому контексті актуальним є питання визначення ролі та можливості застосування в регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру.

У підрозділі 1.4 «Значення міжнародно-правових актів у сфері прав людини для кримінального процесу України» проаналізована роль цих актів у правовому регулюванні кримінального провадження.

Визначені основні напрями впливу міжнародно-правових актів, які містять стандарти кримінального судочинства, на формування та розвиток кримінального процесу України (ідеологічний; науково-пізнавальний; нормативний; правозастосовного тлумачення; власне правозастосовний).

Важливе значення норм про захист прав людини та стандартів у сфері кримінального судочинства, що містяться у міжнародно-правових актах, для удосконалення національного законодавства та правозастосовної практики обумовлює необхідність вжиття дієвих заходів щодо їх більш повної імплементації до кримінального процесуального законодавства України та включення у регулювання судового провадження тих засад, на яких у багатьох країнах світу базується реалізація права на справедливий суд.

У підрозділі 1.5 «Міжнародні стандарти кримінального судочинства в судовому провадженні: питання понятійно-категоріального апарату» проаналізовано поняття, які описують модель реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні.

На підставі аналізу позицій науковців та нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства до числа таких понять віднесено наступні: 1) права людини і основоположні свободи; 2) міжнародні стандарти (міжнародно-правові акти) прав людини і основоположних свобод; 3) реалізація міжнародних стандартів (міжнародно-правових актів) прав людини і основоположних свобод; 4) кримінальне судочинство; 5) кримінальне провадження; 6) судове провадження.

Визначено, що значення понятійно-категоріального апарату науки кримінального процесу, який характеризує реалізацію міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні, полягає у його застосуванні для описання процесу регулювання кримінальних процесуальних відносин та використанні або врахуванні цих понять науковцями та практиками у своїй діяльності.

Зауважено, що наразі існує необхідність законодавчого уточнення понятійно-категоріального апарату кримінального судочинства, що матиме значення для створення умов щодо якісного регулювання судового провадження на ґрунті міжнародних стандартів кримінального судочинства, а отже, і забезпечення доступу до справедливого судочинства як гарантії прав та основоположних свобод особи.

Розділ 2 «Кримінальний процесуальний механізм реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Суб'єкти реалізації міжнародних стандартів в судовому провадженні»* визначене коло основних учасників судового провадження, які реалізують ці стандарти.

Вказано, що реалізація міжнародних стандартів у судовому провадженні відбувається через їх втілення у змісті правовідносин, що виникають між суб'єктами (учасниками) кримінального процесу. Оскільки міжнародні стандарти за своєю сутністю виступають нормами права, то основними формами їх реалізації у судовому провадженні слід вважати застосування, використання, виконання та дотримання.

Під суб'єктами реалізації міжнародних стандартів у судовому провадженні маються на увазі суд та учасники (професійні та непрофесійні) кримінального провадження, які використовують, виконують і дотримуються принципів, правових норм, правил і рекомендацій міжнародного рівня під час здійснення прав та виконання обов'язків, що передбачені кримінальним процесуальним законодавством України.

Саме суд визнано основним суб'єктом, який безпосередньо реалізує (активна форма) та створює умови (пасивна форма) для реалізації іншими учасниками міжнародних стандартів у кримінальному

провадженні. Вказано, що неналежна реалізація судом міжнародних стандартів здійснення кримінального судочинства є не тільки їх порушенням, а й порушенням прав, свобод та законних інтересів людини.

Міжнародні стандарти, які реалізуються у діяльності суду, за сферою регулювання пропонується поділити на такі групи: 1) організаційно-функціональні (незалежності судових органів; кваліфікації, добору і підготовки; професійної етики тощо); 2) здійснення правосуддя (засади доступу до правосуддя, справедливого суду, належної судової процедури тощо); 3) взаємодії з іншими учасниками судового провадження (адвокатами, прокурорами, потерпілими, обвинуваченими, ЗМІ тощо).

Відзначено, що поряд із судом міжнародні стандарти кримінального судочинства реалізують прокурор (обвинувач), захисник (адвокат), права і обов'язки яких також передбачені в міжнародно-правових актах. Їх належна реалізація є умовою забезпечення прав, свобод та законних інтересів непрофесійних учасників кримінального судочинства.

У підрозділі 2.2 *«Механізм реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні»* досліджуються його структурні складові як засоби реалізації цих стандартів.

Під механізмом реалізації стандартів кримінального судочинства у судовому провадженні пропонується розуміти динамічну систему взаємопов'язаних правових процесів, дій, заходів та суб'єктів кримінального судочинства, що їх реалізують у судовому провадженні, яка виступає засобом забезпечення функціонування правосуддя в Україні на засадах верховенства права відповідно до міжнародних стандартів для забезпечення права кожного на справедливий суд та поваги до інших прав і свобод.

Щодо структури механізму реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні вказано, що він є багаторівневою, різноспрямованою системою та включає такі елементи: базисні (об'єкт реалізації, суб'єкти реалізації, етапи реалізації, зміст реалізації), функціональні (ідеологічна, цільова, функціональна складова із застосування судом правових норм) та забезпечувальні складові (належна судова комунікація (внутрішня та зовнішня)). Відзначається, що лише їх комплексна взаємодія здатна забезпечити досягнення мети правового регулювання цього механізму – реалізацію міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні згідно з вимогами справедливого судочинства.

У підрозділі 2.3 «Гарантії дотримання міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства під час судового провадження» досліджені правові засоби забезпечення належної реалізації та дотримання вказаних стандартів.

На підставі аналізу змісту понять «юридичні гарантії», «гарантії у кримінальному судочинстві» з використанням філософських категорій загального, особливого, одиничного запропоновано виділення гарантії дотримання міжнародних стандартів у кримінальному судочинстві як створеного державою комплексу нормативно визначених форм, умов, заходів, засобів та способів, які у сукупності утворюють відповідний правовий механізм, функціонування якого спрямоване на всебічне забезпечення та захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також уніфікацію підходів до організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні на засадах верховенства права відповідно до міжнародних стандартів.

Наведено класифікацію гарантії дотримання міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства. Залежно від виду джерела міжнародних стандартів: гарантії дотримання універсальних міжнародних стандартів та гарантії дотримання регіональних міжнародних стандартів. За колом суб'єктів (учасників) кримінального провадження: гарантії забезпечення прав і свобод (повноважень) осіб (органів), щодо яких вони спрямовані, – обвинувачений, потерпілий, свідок, прокурор, суддя тощо. За характером обов'язковості (юридичної сили): гарантії, обов'язкові до застосування, та гарантії диспозитивного характеру застосування. За предметом забезпечення: гарантії дотримання міжнародних стандартів, спрямовані на такі об'єкти: 1) права, свободи та законні інтереси учасників кримінального судочинства; 2) справедливе правосуддя; 3) розвиток кримінального судочинства.

Відзначено, що гарантії у кримінальному процесі відображають тенденцію розвитку міжнародного та національного права України у бік подальшого закріплення прав людини як найвищої соціальної цінності.

Розділ 3 «Особливості забезпечення судом реалізації міжнародних стандартів, якими передбачені особисті права учасників кримінального провадження» включає п'ять підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Забезпечення судом реалізації міжнародних стандартів права на свободу і особисту недоторканність» розглядаються проблеми забезпечення судом права учасників судового провадження на свободу і особисту недоторканність.

Обґрунтовано висновок, що стандарт права на свободу і особисту недоторканність – це сукупність заснованих на вимогах міжнародно-правових актів та встановлених державою правових положень,

відповідно до яких безпідставне та незаконне обмеження права на свободу і особисту недоторканність учасників кримінального провадження заборонене, передбачена можливість захисту від порушення цього права, а у випадку обмеження вказаних прав особі гарантована можливість звернутися за їх судовим захистом.

Вказується на визначальну роль суду в забезпеченні учасникам судового провадження дотримання їх права на свободу і особисту недоторканність. Саме тому для забезпечення його реалізації у кримінальному судочинстві України повинен існувати дієвий процесуальний механізм судового контролю за його дотриманням, зокрема в частині оскарження до суду в будь-який час рішення про затримання за підозрою у вчиненні злочину.

Аналіз практики ЄСПЛ, а також кримінально-процесуального законодавства деяких європейських країн засвідчує, що положення КПК України в цілому відповідають світовій практиці. Разом з тим у вітчизняному законодавстві доцільно передбачити строк затримання до перевірки підстав та його законності, який не має перевищувати 24 годин. При обґрунтуванні процесуальних рішень щодо затримання особи під час кримінального провадження мають враховуватися не лише вимоги кримінального процесуального законодавства, а й практика ЄСПЛ. У зв'язку з цим до КПК України необхідно внести зміни, що стосуються вимог до оформлення протоколу затримання в частині більш докладного обґрунтування мети та підстави для цього.

У підрозділі 3.2 *«Реалізація у кримінальному судочинстві України міжнародних стандартів права особи на повагу до приватного і сімейного життя»* досліджені питання забезпечення судом учасникам судового провадження вказаного права.

Зазначено, що стандарт права особи на повагу до приватного і сімейного життя – це сукупність правових положень, відповідно до яких учасникам кримінального провадження державою гарантована можливість вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя (особистого і сімейного) та можливість збереження у таємниці інформації про її обставини, поширення якої допускається тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, де у випадку їх порушення особа має право на оскарження до суду дій та рішень відповідних посадових осіб.

Зауважується, що судовому контролю за дотриманням досліджуваного стандарту у кримінальному процесі хоча і приділяється все більше уваги в Україні, але окремі приклади, особливо з практики ЄСПЛ, свідчать про необхідність подальшого удосконалення слідчо-прокурорської та судової практики. Вказано, що рішення ЄСПЛ

демонструють та запроваджують широкий підхід до тлумачення права на недоторканність приватного (особистого і сімейного) життя. Це дає підстави для відділення окремих сфер його реалізації у кримінальному процесі: недоторканність житла, таємниця спілкування, невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя. З цих позицій чинний КПК України (ст.ст. 13–16) у цілому відповідає відповідним міжнародним стандартам.

Зроблено висновок, що гарантовані на міжнародному рівні загальновизнані права особи щодо її приватного життя можуть бути обмеженими лише в порядку та на підставах, а також для досягнення мети, визначених законодавством. Для забезпечення належної реалізації цих стандартів законодавець має визначитися з дефініцією «приватне життя», а положення кримінального процесуального законодавства потребують удосконалення в частині виконання у судовому провадженні вимог, передбачених ст. 15 КПК України.

У підрозділі 3.3 *«Реалізація міжнародних стандартів права на правничу (правову) допомогу у кримінальному судочинстві України»* визначені зміст, особливості реалізації та забезпечення судом права на правову допомогу учасникам судового провадження.

Звертається увага на важливу роль правничої (правової) допомоги у створенні ефективного засобу юридичного захисту прав непрофесійних суб'єктів кримінального процесу та гарантуванні їх права на доступ до суду, що обумовлює необхідність наділення таким правом усіх учасників судового розгляду та забезпечення його судом.

Запропоновано під поняттям «право на правничу (правову) допомогу» розуміти передбачену Конституцією та законами України особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, можливість отримати завдяки діяльності спеціально уповноважених суб'єктів гарантовану державою допомогу правового характеру у реалізації прав, свобод і законних інтересів таких осіб, ефективному їх захисті, а також відновленні у разі порушення.

На підставі проведеного аналізу стану реалізації міжнародних стандартів права на правову допомогу у кримінальному судочинстві України відзначено, що вони в цілому знайшли своє відображення в положеннях КПК України. Однак має місце недостатньо повне їх нормативно-правове закріплення порівняно з іншими процесуальними галузями права, законодавством про судоустрій та Конституцією України. Наведене обумовлює необхідність приведення змісту КПК України в даній частині у відповідність із міжнародними стандартами цього права, зокрема виділення права на правничу (правову) допомогу як окремої засади кримінального провадження.

Підрозділ 3.4 «Реалізація у судовому провадженні засади рівності перед законом і судом» присвячений аналізу змісту та значення цього міжнародного стандарту.

Запропоновано розуміти принцип рівності як домінуючу ідею, яка виражається в установленні рівної міри та застосуванні єдиних правових засобів у вирішенні питань про права, свободи, обов'язки та відповідальність для всіх учасників суспільних відносин незалежно від національної, статевої, релігійної належності, походження, місця проживання, посадового стану та інших обставин, при одночасному передбаченні системи винятків із загального режиму правового регулювання для окремих категорій учасників цих відносин.

Звернено увагу на те, що в кримінальному процесі засада рівності реалізується у двох аспектах – формальному та фактичному, і за необхідності визнання рівності формальної, насамперед, слід забезпечувати рівність фактичну. Ось чому для суду важливим є одночасне забезпечення його учасникам обох аспектів цієї засади.

Визначено структуру цієї засади рівності, а саме: матеріальна – однакова для всіх підпорядкованість закону і суду, процесуальна – рівні правові можливості участі у відстоюванні своїх прав, свобод та законних інтересів, забезпечувальна – заборона дискримінації та надання додаткового захисту окремим категоріям осіб. На цій підставі відзначено забезпечувальний характер засади рівності щодо можливості здійснення змагального судового розгляду.

Зазначається, що рівність перед законом і судом та заборона дискримінації є тісно пов'язаними між собою поняттями. У зв'язку з цим як засаду кримінального провадження слід виділяти рівність перед законом і судом та заборону дискримінації.

У *підрозділі 3.5 «Справедлива судова процедура як ефективний засіб захисту прав особи у кримінальному провадженні»* проведено аналіз відповідності положень КПК України міжнародним стандартам справедливої судової процедури.

Вказується, що КПК України в цілому створює умови для ефективного захисту прав особи у кримінальному провадженні завдяки справедливій судовій процедурі розгляду обвинувачення, разом з тим він не містить визначення цього поняття. У зв'язку з цим справедливий судовий розгляд визначено як основоположне право людини, що передбачається міжнародними та внутрішньодержавними нормативно-правовими актами, яке уособлює стандарти справедливої судової процедури та гарантії, спрямовані на належне забезпечення, реалізацію і захист прав, свобод та інтересів людини.

Як вбачається, до числа прав особи – гарантій справедливої судової процедури слід віднести: презумпцію невинуватості;

поінформованість підозрюваного, обвинуваченого про характер і причини обвинувачення; можливість учасника кримінального провадження одержувати безоплатну допомогу перекладача тощо.

Доведено, що дотримання судом вимог ч.1 ст.6 Конвенції, а іншими професійними учасниками кримінального провадження – вимог ч.2, 3 ст.6 Конвенції є умовою реалізації міжнародних стандартів справедливої судової процедури. Адже забезпечення підозрюваному, обвинуваченому можливості реалізації наданих їм прав створює правовий режим, який відповідає вимогам справедливої судової процедури та виступає умовою ефективного захисту прав особи у кримінальному провадженні.

Відзначено, що питання справедливої судової процедури найбільш повно розкрито в ст.6 Конвенції, яка є джерелом кримінального процесуального законодавства України, та в практичній діяльності ЄСПЛ. Наведене робить можливим постановку питання про виділення права на справедливий суд як окремої засади кримінального провадження.

Розділ 4 «Реалізація в судовому провадженні міжнародних стандартів права на справедливий суд» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Поняття та структура права на справедливий суд (судовий захист) у кримінальному судочинстві України»* визначені сутність та елементи права на справедливий суд.

Відзначається, що право на судовий захист є невід'ємним фундаментальним правом особи, а саме право можна визначити як сукупність наданих кожній особі Конституцією та законами України можливостей щодо ефективного відновлення в правах незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону, шляхом справедливого і публічного розгляду справи упродовж розумного строку у судових інституціях, у тому числі і міжнародних. В цьому контексті пропонується виділяти суб'єктивний та процесуальний аспект вказаного права.

До структури суб'єктивного аспекту належать загальні права особи (на звернення до суду; на участь у належному розгляді справи судом; на оскарження неостаточного судового рішення; на обов'язкове і належне виконання судового рішення) та її спеціальні процесуальні права (на захист, на перекладача, на оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування тощо).

У кримінальному процесуальному аспекті це право може бути визначене в об'єктивному розумінні як сукупність процесуальних норм та правових інститутів, що регулюють правовідносини, пов'язані із реалізацією відповідного суб'єктивного права особи у кримінальному провадженні. До його змісту входять як окремі норми-гарантії (засади

рівності перед законом і судом, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень тощо), так і деякі інститути кримінального процесуального права (інститут оскарження).

У підрозділі 4.2 «Доступ до правосуддя як складова забезпечення права на справедливий суд» на підставі аналізу практики ЄСПЛ зроблено висновок про те, що доступ до суду є важливою гарантією права на справедливий суд і полягає у забезпеченні можливості особи звернутись до суду, який вирішить питання по суті та ухвалить відповідне судове рішення.

Відзначено, що засада доступу до правосуддя – складне правове явище, у структурі якого слід виділяти такі аспекти: організаційний (аспекти функціонування судової системи), процесуальний (створення відповідних процедур, що спрощують доступ осіб до правосуддя) та процесуально-правовий (права особи), а також гарантії цього права.

Обґрунтовано, що право на доступ до правосуддя тісно пов'язане з іншими міжнародними стандартами у сфері кримінального судочинства (право на захист, право на правову допомогу, розумність строків тощо), а тому його забезпечення судом здійснюється завдяки створенню необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та їх гарантій. Оскільки саме суд – основний суб'єкт забезпечення реалізації вказаного права, то це, на думку автора, характеризує правосуддя як найбільш дієвий засіб захисту прав та свобод людини і громадянина.

З'ясовано, що сформульована в ст. 21 КПК України засада доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень неповною мірою відображає сутність міжнародних стандартів у даній сфері. З метою усунення цієї колізії пропонується ч. 1 ст. 21 КПК України викласти у наступній редакції: «Кожному гарантується право звернутись до суду з метою захисту його прав, свобод та інтересів...».

У підрозділі 4.3 «Реалізація міжнародного стандарту розумних строків у судових стадіях кримінального процесу України» проаналізовано критерії та визначені шляхи удосконалення дотримання у судовому провадженні засади розумних строків.

Відзначається, що у значній кількості справ, розглянутих ЄСПЛ проти України, встановлені випадки порушення національними судами та іншими відомствами вимоги розумних строків. Наведене вказує на ту обставину, що вітчизняні правові норми щодо розумних строків характеризуються певною невизначеністю й потребують подальшого удосконалення з метою більшої їх конкретизації та наближення до європейських стандартів.

Акцентовано увагу на тому, що законодавець, встановлюючи строки здійснення кримінального провадження в судових стадіях,

переважно застосував оціночні поняття строків виконання процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень, але не приділив належної уваги встановленню конкретних строків вчинення багатьох дій та рішень суду. Уявляється, що в реаліях української правової системи, недостатності досвіду діяльності у відповідності до європейських стандартів судочинства такий підхід не можна вважати прийнятним.

Вказано, що у КПК України щодо судового провадження не закріплено дієвих механізмів захисту права на судовий розгляд упродовж розумного строку. Певні елементи такого механізму містяться лише у підзаконних актах, актах тлумачення права, але таких вказівок замало, щоб забезпечити ефективну реалізацію цієї засади.

У *підрозділі 4.4 «Реалізація міжнародних стандартів незалежності та безсторонності суду в кримінальному процесі України»* охарактеризовано стан дотримання судом у судовому провадженні вимог незалежності та безсторонності.

Відзначається, що у КПК України, порівняно з попереднім, гарантіям дотримання вимог незалежності та безсторонності суду, як складовим права на справедливий суд, приділено значно більше уваги. Проте потребує уточнення формулювання завдань кримінального провадження. Так, у ст. 2 КПК України його завданням є «забезпечення ... неупередженого ... судового розгляду». Тому вимога неупередженості повинна стосуватись усього судового провадження, в тому числі й підготовчого провадження та особливих порядків.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ щодо України виокремлено типові порушення вимог безсторонності та незалежності (втручання у прийняття судових рішень представників вищих органів державної влади; необґрунтована зміна підсудності; сумніви в неупередженості суду через наявність ділових відносин між судом та однією зі сторін у справі; публічна оцінка суддею питання щодо винуватості підсудного до завершення процесу тощо).

З метою посилення гарантій дотримання вимог незалежності та безсторонності суду пропонується доповнити перелік обставин, що виключають участь слідчого судді, судді або присяжного у кримінальному провадженні, такими підставами, як: надання суддею публічної оцінки сутності справи; його родинні зв'язки з іншими суддями, що брали участь у розгляді справи.

У *підрозділі 4.5 «Забезпечення міжнародних стандартів публічного (відкритого) судового розгляду в кримінальному судочинстві України»* проведено вивчення діяльності суду щодо дотримання його вимог у судовому провадженні.

Аналіз рішень ЄСПЛ проти України з приводу порушення вимоги публічного розгляду справи засвідчує, що іноді вітчизняні суди безпідставно обмежують проведення відкритого судового розгляду в першій інстанції як шляхом ухвалення необґрунтованих рішень про здійснення провадження в закритому судовому засіданні, так і через створення неналежних умов для участі сторін і громадськості.

Відзначено, що зміст ст. 27 КПК України не повною мірою узгоджено з вимогами ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та критеріями публічності (відкритості) судового процесу, визначеними ЄСПЛ. Зокрема, необхідно передбачити: обов'язковість своєчасного оприлюднення інформації та повідомлення сторін, інших учасників судового провадження і громадськості про місце, дату і час судового засідання; передбачити, що рішення суду про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні має бути переконливо і повно обґрунтоване в ухвалі суду; передбачити, що транслявання судового засідання може здійснюватись не тільки по радіо і телебаченню, як це визначено зараз, а будь-яке транслявання, зважаючи на розвиток сучасних технологій із використання Інтернету, тощо. Потрібно створити умови для проведення судових засідань у приміщеннях за участю громадськості, встановити правила фіксування ними процесу та його транслявання.

Розділ 5 «Удосконалення механізму реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 5.1 *«Проблеми імплементації міжнародних стандартів у кримінальне процесуальне законодавство України»* зазначено, що питання реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства ще й досі не знайшли свого остаточного вирішення у національному праві, що не сприяє формуванню доктрини та практики правозастосування на ґрунті цих стандартів.

Визначено об'єктивні (вплив властивості суверенітету та незалежності держави тощо) та суб'єктивні (непоінформованість правозастосувача про наявні стандарти тощо) чинники, що перешкоджають реалізації норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесуальному законодавстві України. Доведено, що основною перешкодою широкому впровадженню міжнародних стандартів кримінального судочинства у правозастосовну діяльність суду є доктринальне та нормативне положення щодо неможливості застосування міжнародно-правових актів поза їх ратифікацією.

Пропонуються заходи щодо впровадження міжнародних стандартів кримінального судочинства у діяльність суду: виявлення всієї системи джерел міжнародного права, які містять стандарти; включення цих актів у регулювання кримінального провадження

шляхом внесення змін і доповнень до КПК України; оприлюднення їх текстів та навчання правозастосувачів навичкам їх застосування; правова освіта населення щодо міжнародних стандартів прав людини.

У підрозділі 5.2 *«Питання застосування судом практики Європейського Суду з прав людини в судовому провадженні»* висвітлені особливості застосування судом рішень ЄСПЛ.

Відзначено, що інтеграція країни до ЄС призвела до розширення кола джерел кримінального процесуального права через віднесення до їх числа практики ЄСПЛ. Враховуючи імперативний характер припису, який міститься у ч. 5 ст. 9 КПК України та ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», судді зобов'язані застосовувати рішення цього суду при ухваленні судових рішень.

Обґрунтовано, що застосування практики ЄСПЛ здійснюється суддею шляхом безпосереднього посилання у мотивувальній частині судового рішення (ухвали та вироку) на відповідний пункт (пункти) конкретного рішення (рішень) ЄСПЛ, застосовуючи при цьому прецедентну практику ЄСПЛ, ухвалену щодо усіх країн – учасниць ЄС, а не лише щодо України. Зауважено, що питання застосування практики ЄСПЛ недостатньо повно реалізовано у національному законодавстві, що потребує активних дій з боку вищих судових інстанцій з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ.

Відсутність належного забезпечення суддів автентичними офіційними перекладами рішень ЄСПЛ, бази таких рішень, а також механізму здійснення їх перекладу на вимогу судді не сприяє можливості використання їх суддями у практичній діяльності. Незважаючи на в цілому позитивне вирішення питання застосування у правозастосовній діяльності суддів практики ЄСПЛ, організаційно-методичне його забезпечення потребує вдосконалення, провідна роль у чому належить Міністерству юстиції України та ДСАУ.

У підрозділі 5.3 *«Міжнародно-правові акти як основа розвитку кримінального процесуального законодавства України на основі пріоритету визнання і забезпечення прав та свобод людини»* досліджено вплив принципу антропоцентризму, який визначає зміст норм міжнародно-правових актів з питань прав людини, на розвиток кримінального процесуального законодавства в Україні.

Доведено, що основні напрями розвитку кримінального процесуального законодавства України повинні бути пов'язані з імплементацією норм міжнародних стандартів кримінального судочинства до національного законодавства. З'ясовано, що серед основних заходів удосконалення кримінального провадження слід виділити напрям формування його на основі антропоцентричної моделі,

де зміст норм кримінального процесуального права повинен бути пронизаний принципом гуманізму.

Обґрунтовано тезу, що розбудова кримінального процесуального права повинна здійснюватися з урахуванням антропоцентричного характеру сучасного права України, який обумовлює перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Запропоновано розглядати реалізацію міжнародних стандартів кримінального судочинства у праві України як засіб підвищення ефективності регулювання кримінального провадження та умову формування його на якісно новому рівні, де основним орієнтиром діяльності слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів є права та свободи людини.

У підрозділі 5.4 *«Справедливе судочинство як концептуальна основа моделі судового провадження сучасного кримінального судочинства України»* доведено, що в основу реформування судової гілки влади слід покласти імплементацію в національне законодавство міжнародних принципів правосуддя з упровадженням у діяльність суддів ідеї справедливого судочинства, яке спирається на основні положення, що характерні для стандартів права на справедливий суд, які становлять його змістове наповнення.

Виокремлено основні стандарти діяльності судової влади, що сприяють реалізації ідеї справедливого судочинства: незалежність судової влади та її носіїв; належне ресурсне забезпечення судової влади та її носіїв; вирішення питань кадрового забезпечення судової влади незалежно від законодавчої або виконавчої влади.

Проаналізовано зміст поняття справедливості в його застосуванні до судочинства, підтримано позицію науковців, які виділяють два її аспекти: матеріальну (створення справедливого суду) та процедурну (справедлива судова процедура) справедливість. Доведено, що лише за умови закріплення матеріальної справедливості та дотримання судами України вимог процедурної справедливості є підстави для забезпечення функціонування судової системи країни на основі концепції справедливого суду відповідно до міжнародних стандартів у цій сфері.

Проаналізовано результати судово-правових реформ періоду становлення України як незалежної, суверенної держави. Відзначено, що їх реалізація не вирішила наявних проблем судової системи, а частина їх змісту залишилася на рівні декларативних положень. Обґрунтовано, що лише з прийняттям нового КПК України та низки законів, спрямованих на підвищення довіри громадян до судової гілки влади, в Україні створено реальні умови для функціонування суду на

основі принципу верховенства права, а також для забезпечення особам права на судовий захист їх прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми – визначення сутності та особливостей реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України, що лягло в основу побудови відповідної концепції, а також пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, спрямованих на досягнення поставленої мети, основними з яких є наступні.

Констатовано, що національне кримінальне процесуальне право та правозастосовна практика в період XX–XXI ст.ст. пройшли розвиток в межах трьох основних етапів упровадження міжнародних стандартів судочинства: радянський етап (1945–1991 рр.), пострадянський етап (1991–2012 рр.), сучасний етап (з 2012 р.). Виділені етапи відображають ті соціально-економічні процеси, які відбувалися в нашому суспільстві, а також дають уявлення про характер та сутність кримінального судочинства відповідного етапу розвитку країни, у тому числі в контексті визнання стандартів прав людини та застосування в судовому провадженні міжнародних стандартів кримінального судочинства.

Встановлено, що особливістю сучасного етапу розвитку національного кримінального судочинства є те, що, фактично, лише з моменту прийняття у 2012 році КПК України стався відхід від радянських підходів у кримінальному судочинстві. Це характеризується зміною ідеології та змісту організації і здійснення кримінального судочинства, трансформацією системи правоохоронних органів, судової системи, їх функцій і завдань, а також розширенням процесуальних можливостей учасників процесу, що виступає відображенням розбудови нового кримінального процесу, створеного на засадах верховенства права відповідно до міжнародних, переважно європейських, стандартів, в якому гарантовано кожній особі право на справедливий суд.

Обґрунтовано, що змістом розвитку доктрини кримінального процесу, подальших наукових досліджень, законодавчих кроків та удосконалення правозастосовної практики з питань кримінального судочинства, гарантій прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, організації діяльності суду має стати врахування європейських правових традицій та практик, стандартів Європейського Союзу у галузі прав людини та кримінального

судочинства, насамперед це повинно знайти своє відображення у трактуванні та розумінні основних засад кримінального провадження України. Основою вказаних змін є обраний нашою державою напрямок на інтеграцію до Європейського Союзу.

Доведено, що міжнародні стандарти кримінального судочинства виступають за своєю сутністю нормами права, які втілюються у відповідних міжнародно-правових актах. Саме тому визнання важливого значення норм про захист прав людини та стандартів у сфері кримінального судочинства, що містяться у міжнародно-правових актах, обумовлює необхідність вжиття дієвих заходів щодо включення всього кола таких актів до кримінального процесуального права України, що є умовою покращення національного законодавства, засобом удосконалення правозастосовної практики, способом утвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Визначено, що критерієм поділу системи міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства доцільно вважати здатність виконувати роль регулятора кримінальних процесуальних відносин. На цій підставі пропонується наступна їх класифікація: 1) акти, які є джерелами кримінального процесуального законодавства (міжнародні договори України, ратифіковані Верховною Радою України або відносно яких Україна виступає правонаступником, практика Європейського суду з прав людини); 2) акти, які сприяють урегулюванню організаційних аспектів кримінальної процесуальної діяльності і не є джерелами кримінального процесуального законодавства, але юридично обов'язкові для держав-учасниць (міжнародні конвенції, що спрямовані на співробітництво держав – учасниць цих договорів, на боротьбу зі злочинами тощо); 3) інші акти, зокрема рекомендаційного характеру (принципи, хартії, рекомендації ООН, Ради Європи тощо, не ратифіковані Верховною Радою України), які можуть використовуватися при удосконаленні кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики.

Акцентовано увагу на тому, що з метою належної реалізації міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства існує потреба в систематизації джерел кримінального процесуального законодавства. Вона може здійснюватися, в тому числі, й шляхом інкорпорації (видання збірників кримінального процесуального законодавства, які б включали і міжнародні стандарти). З метою поширення впливу міжнародних стандартів на правозастосовну практику до цих збірників доцільно, поряд із ратифікованими Верховною радою України міжнародними договорами, включати й акти рекомендаційного характеру. В цьому контексті актуальним є питання визначення ролі та можливості застосування в регулюванні

кримінальних процесуальних правовідносин міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру, які містять засади та правила у сфері кримінального судочинства.

Визначено підстави віднесення міжнародно-правових актів у сфері кримінального судочинства до системи джерел кримінального процесуального права України. Зокрема, такий акт повинен: відповідати змісту предмета правового регулювання (кримінальні процесуальні відносини); володіти формальними (документальна форма) та матеріальними (містити норми права) ознаками; відповідати вимогам ст. 9 Конституції України та ч. 2 ст. 1 КПК України; не суперечити Конституції України. У регулюванні кримінального провадження застосовуються лише ті міжнародно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, решта має рекомендаційний характер і може бути корисна під час підвищення професійного рівня слідчих, прокурорів, адвокатів, судів, розроблення актів національного права.

Виявлено, що міжнародно-правові акти, які містять стандарти прав людини і основоположних свобод, у тому числі і у сфері кримінального судочинства, знаходять свій прояв у правовій системі України, а саме: у доктрині (формування концепції справедливого судочинства, ідеї забезпечення прав особи у кримінальному провадженні), законодавстві (реформуванні судочинства, створення кримінальних процесуальних норм), правозастосуванні (реалізація кримінальних процесуальних норм у кримінальному провадженні); правосвідомості (повсякденній (емпіричній), науковій (теоретичній), професійній).

Зроблено висновок щодо категорій, які описують термінологічну модель реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні. До їх числа віднесено такі поняття: права людини і основоположні свободи; міжнародні стандарти прав людини і основоположних свобод; реалізація міжнародних стандартів прав людини і основоположних свобод; кримінальне судочинство; кримінальне провадження, судове провадження.

Аргументовано, що основне значення понятійно-категоріального апарату кримінального судочинства полягає в можливості його застосування до прямого (використання при формулюванні правових концепцій, ідей, норм права) чи опосередкованого (вплив на правосвідомість особи) регулювання кримінальних процесуальних відносин. Наразі існує необхідність законодавчого уточнення понятійно-категоріального апарату кримінального процесуального права, що матиме значення для створення умов для ефективного регулювання судового провадження на основі міжнародних стандартів

кримінального судочинства, забезпечення доступу до справедливого суду як засобу гарантування прав та основоположних свобод особи.

Наголошується, що як наслідок впливу теорії кримінального процесу радянського періоду ще і досі точиться дискусія стосовно доктринального розуміння понять «учасники кримінального провадження (кримінального процесу)» та «суб'єкт кримінального провадження (кримінального процесу)». В контексті характеристики кримінального провадження як діяльності його суб'єктів, урегульованої кримінальним процесуальним законодавством, що здійснюється з метою виконання передбачених у ст. 2 КПК України завдань та втілюється у змісті відповідних процесуальних відносин, підтримано позицію вчених щодо тотожності термінів «суб'єкти кримінального процесу» та «учасники кримінального процесу».

Визначено, що саме суд є основним суб'єктом, який реалізує міжнародні стандарти кримінального судочинства та сприяє реалізації цих стандартів іншими учасниками судового провадження. Запропоновано виділення двох форм реалізації судом міжнародних стандартів у судовому провадженні: 1) активної, коли має місце використання (застосування), виконання вимог міжнародних стандартів; 2) пасивної – передбачає лише дотримання норм міжнародних стандартів у судовому провадженні.

Встановлено, що реалізація судом міжнародних стандартів, встановлених у міжнародних актах, покликана забезпечити удосконалення функціонування всієї судової системи з метою ефективного здійснення правосуддя, яке повинно здійснюватися на засадах верховенства права відповідно до міжнародних стандартів, забезпечуючи право кожного на справедливий суд.

Окреслено, що реалізація судом міжнародних стандартів здійснення правосуддя покликана створити умови для забезпечення ним основних прав, свобод та законних інтересів людини. Основна особливість норм цих актів полягає в тому, що їх неналежна реалізація судом є порушенням не тільки вимог міжнародних стандартів здійснення кримінального судочинства, а й порушенням конституційних прав, свобод та законних інтересів людини.

Доведено, що реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні забезпечується завдяки дії відповідного правового механізму, який є багаторівневою, різноспрямованою системою та включає до свого складу такі елементи: базисні (об'єкт реалізації, суб'єкти реалізації, етапи реалізації, зміст реалізації), функціональні складові (ідеологічна, цільова, власне функціональна по застосуванню судом правових норм) та забезпечувальні (належна судова комунікація (внутрішня та зовнішня),

ефективне управління персоналом судових органів, планування у судах, інформаційно-аналітичне забезпечення їх діяльності, контроль за реалізацією стандартів (внутрішній, зовнішній), кадрове та ресурсне забезпечення, усунення перешкод реалізації міжнародних стандартів). Лише їх комплексна системна взаємодія здатна забезпечити досягнення кінцевої мети правового регулювання вказаного механізму – всебічну та повну реалізацію міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні задля здійснення судового процесу згідно з вимогами справедливого судочинства.

Встановлено, що до числа засобів забезпечення реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні віднесено відповідні гарантії, які є різновидом гарантій у кримінальному судочинстві та, у свою чергу, виступають результатом існування юридичних гарантій як загального родового явища. Реалізація комплексу вказаних гарантій спрямована на всебічне забезпечення та захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також уніфікацію підходів до організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні на засадах верховенства права відповідно до міжнародних стандартів.

Запропоновано основним критерієм розмежування кримінальних процесуальних гарантій, у тому числі і гарантій дотримання міжнародних стандартів у судовому провадженні, який має найбільш вагоме значення, вважати предмет їх забезпечення, на підставі якого ці гарантії можна розділити на: 1) гарантії дотримання міжнародних стандартів прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства; 2) гарантії дотримання міжнародних стандартів, що мають статус загальноновизнаних норм справедливого правосуддя, етики й гуманності кримінального судочинства; 3) гарантії дотримання міжнародних стандартів розвитку кримінального судочинства на засадах верховенства права.

Акцентовано увагу на тому, що рішення ЄСПЛ демонструють та запроваджують широкий підхід до тлумачення міжнародних стандартів прав особи у сфері кримінального судочинства, саме тому ці рішення для вітчизняної правозастосовної практики мають важливе значення. Перш за все, воно полягає в тому, що застосування норм Конвенції у тлумаченні цього суду дозволить національним судам підвищити ефективність захисту прав людини та зменшити кількість скарг до ЄСПЛ. Виконання його рішень передбачає певні зобов'язання з боку держави стосовно вжиття заходів загального характеру, щоб попередити повторення подібних порушень, у тому числі шляхом їх законодавчого врегулювання.

Зазначено, що міжнародні стандарти кримінального судочинства в цілому знайшли своє відображення в кримінальному процесуальному

законодавстві України. Однак поряд із цим має місце недостатньо повне їх закріплення порівняно зі змістом норм міжнародно-правових актів, які містять ці стандарти, Конституцією України, законодавством про судоустрій та іншими галузевими процесуальними кодексами. Це обумовлює необхідність приведення змісту засад кримінального провадження та норм КПК України, які забезпечують їх реалізацію, у відповідність із міжнародними стандартами прав у цій сфері.

Доведено, що норми, якими визначені права особи та організація і функціонування судової влади, які передбачені міжнародними актами, можна розглядати як міжнародні стандарти кримінального судочинства. Реалізація останніх у врегулюванні кримінального провадження для України, враховуючи її зобов'язання в рамках членства у таких організаціях, як ООН, Рада Європи, є обов'язком.

Указується, що однією з перешкод належній реалізації міжнародних стандартів прав людини в судовому провадженні є недостатній рівень їх знання, а також навичок їх застосування особами, які здійснюють правосуддя та залучені до кримінального провадження. Наведене засвідчує потребу у розробленні та вжитті заходи щодо підвищення рівня професійних знань та навичок слідчих, прокурорів, адвокатів та суддів з питань реалізації міжнародних стандартів прав людини у кримінальному провадженні. Також з метою подальшого удосконалення окремі норми КПК України потребують більшої конкретизації та врахування сучасних практик правозастосовної діяльності у галузі судочинства, у тому числі завдяки наближенню їх змісту до змісту європейських стандартів у досліджуваній сфері.

Констатовано, що до чинників, які перешкоджають імплементації норм міжнародно-правових актів до кримінального процесуального законодавства України, слід віднести об'єктивні (вплив властивості суверенітету та незалежності держави, спеціальні процедури імплементації) та суб'єктивні (відсутність якісного законодавчого забезпечення реалізації норм міжнародних актів у національному законодавстві, непоінформованість правозастосувача про наявні стандарти), зменшення дії яких сприятиме більш повному впровадженню норм цих міжнародно-правових актів у повсякденну діяльність слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів.

Наголошується, що лише з прийняттям у 2012 році нового КПК України, ухваленням низки законів щодо судочинства та судоустрою, внесенням змін до Конституції України (щодо правосуддя) на нормативному рівні в державі було забезпечено функціонування судової влади на основі принципів верховенства права, а також створено реальні умови для реалізації права особи на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом, що свідчить про намагання

законодавця привести судочинство України у відповідність із міжнародними стандартами у цій сфері і забезпечити тим самим право кожного на судовий захист.

Запропоновано до основних напрямів розвитку вітчизняного кримінального процесуального права віднести імплементацію положень міжнародних стандартів кримінального судочинства до національного законодавства та формування з їх урахуванням кримінального провадження на основі антропоцентричної (індивідуалістської) моделі, де зміст норм кримінального процесуального права повинен бути пронизаний принципом гуманізму.

Визначено, що на нормативному рівні в Україні створені умови для функціонування судової гілки влади на основі принципу верховенства права, а також для забезпечення особам права на судовий захист їх прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону. Отже, є всі передумови для утвердження судової системи країни у її власній ідентифікаційній самодостатності з європейсько-правовою природою забезпечення свого функціонування, відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини, через призму власної правозастосовчої діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Коровайко О. І. Міжнародні стандарти кримінального судочинства в судовому провадженні України : монографія / О. І. Коровайко. – Х. : Панов, 2016. – 492 с.

Статті у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав:

2. Коровайко О. І. Етапи розвитку кримінального процесуального законодавства України в контексті впровадження міжнародних стандартів судочинства / О. І. Коровайко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Спецвип. Т. 3. – С. 62–65.

3. Коровайко О. І. Розгляд клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: проблемні питання, що виникають у практиці слідчих суддів / О. І. Коровайко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3. – С. 21–31.

4. Коровайко О. І. Застосування тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях про злочини, учинені організованими злочинними угрупованнями / О. І. Коровайко,

М. А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 1 (29). – С. 234–241.

5. Коровайко О. І. Окремі питання класифікації міжнародних нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства / О. І. Коровайко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – № 29-2. Т. 3. – С. 246–250.

6. Коровайко О. І. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві / О. І. Коровайко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – № 3 (9). – С. 286–290.

7. Коровайко О. І. Формування понятійно-категоріального апарату кримінального процесу на прикладі реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні / О. І. Коровайко // Наше право. – 2016. – № 1. – С. 107–113.

8. Коровайко О. І. Проблеми імплементації міжнародних стандартів у кримінальне процесуальне законодавство України / О. І. Коровайко // Форум права. – 2016. – № 4. – С. 171–178. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_4_28

9. Коровайко О. І. Міжнародні акти як основа розвитку кримінального процесуального законодавства України на ґрунті пріоритету визнання і забезпечення прав та свобод людини / О. І. Коровайко // Верховенство права. – 2016. – № 3. – С. 116–122.

10. Коровайко О. І. Проблемні питання реалізації стандарту розумного строку в судових стадіях кримінального процесу України / О. І. Коровайко // Європейські перспективи. – 2016. – № 4. – С. 141–147.

11. Коровайко О. І. Міжнародно-правові акти як джерела кримінального процесуального права України: теоретичний аспект та практична реалізація / О. І. Коровайко // Право UA. – 2016. – № 3. – С. 120–126.

12. Коровайко О. І. Забезпечення реалізації судом засади доступу до правосуддя стороні захисту / О. І. Коровайко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 4 (75). – С. 77–86.

13. Коровайко О. І. Міжнародні стандарти незалежності та безсторонності суду у кримінальному процесі України / О. І. Коровайко // Право і Безпека. – 2016. – № 4 (63). – С. 65–70.

14. Коровайко О. І. Проблеми регламентації засади рівності перед законом і судом у кримінальному процесі України / О. І. Коровайко // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 12 (250). – С. 238–243.

15. Коровайко О. І. Окремі питання застосування судом практики європейського суду з прав людини / О. І. Коровайко // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – № 5. – С. 144–149.

16. Коровайко О. І. Щодо необхідності розмежування понять «правова допомога» та «захист» у кримінальному судочинстві України / О. І. Коровайко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – № 5. – С. 67–71.

17. Коровайко О. І. Щодо змісту понять «правова допомога» та «право на правову допомогу» у кримінальному процесі України в контексті міжнародних стандартів прав людини / О. І. Коровайко // Актуальні проблеми держави і права. – 2016. – № 77. – С. 134–138.

18. Коровайко А. Реализация международных стандартов права на правовую помощь в уголовном процессуальном законодательстве Украины / А. Коровайко // Visegrad journal on human rights (Словацька Республіка). – 2016. – № 5/1 – С. 93–99.

19. Korovayko O. I. On the classification of assurance of compliance with international standards in the sphere of criminal proceedings / O. I. Korovayko // Право и Закон. – 2016. – № 4. – С. 78–83.

20. Коровайко А. И. Суд как субъект реализации международных стандартов в уголовном судопроизводстве / А. И. Коровайко // Право и Закон. – 2016. – № 3. – С. 107–112.

21. Коровайко А. И. Справедливое судопроизводство – как основа модели современного уголовного судопроизводства Украины / А. И. Коровайко // Право и политика. – 2016. – № 3. – С. 77–82.

22. Korovayko O. I. Means the implementation of international standards in criminal proceedings / O. I. Korovayko // Visegrad journal on human rights. – 2016. – № 6. – Р. 53–58.

23. Коровайко О. І. Щодо значення міжнародно-правових актів у сфері прав людини для кримінального процесу України / О. І. Коровайко // Верховенство права. – 2017. – № 1. – С. 109–115.

24. Коровайко О. І. Забезпечення судом реалізації міжнародних стандартів права на свободу та особисту недоторканність підозрюваного / О. І. Коровайко // Наше право. – 2017. – № 1. – С. 128–133.

25. Коровайко О. І. Забезпечення міжнародних стандартів публічного розгляду справ у кримінальному судочинстві України / О. І. Коровайко // Європейські перспективи. – 2017. – № 1. – С. 102–107.

26. Коровайко О. І. Реалізація у кримінальному судочинстві України міжнародних стандартів права особи на повагу до приватного і сімейного життя / О. І. Коровайко // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 31–35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_1_8.pdf.

Тези наукових повідомлень на науково-практичних конференціях:

27. Коровайко О. І. Поняття та структура права на судовий захист: кримінальний процесуальний аспект / О. І. Коровайко // Сучасні

тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25–26 верес. 2015 р.). – Запоріжжя : Запорізь. міська громад. орг. «Істина», 2015. – С. 90–93.

28. Коровайко О. І. Роль міжнародних стандартів кримінального судочинства в діяльності суду / О. І. Коровайко // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 груд. 2015 р.). – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 251–254.

29. Коровайко О. І. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції / О. І. Коровайко // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (15 квіт. 2016 р., м. Харків) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінолог. асоц. України. – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 87–90.

30. Коровайко О. І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні / О. І. Коровайко // Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2016. – С. 95–98.

31. Коровайко О. І. Використання міжнародних договорів органами кримінальної юстиції під час кримінального провадження / О. І. Коровайко // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (19 трав. 2016 р., м. Харків) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінолог. асоц. України ; Ун-т Англія Раскін ; Праз. ін-т дослідж. з питань безпеки; Чеське кримінолог. товариство ; Харк. міс. осередок громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 94–95.

32. Коровайко О. І. Щодо ролі права особи на правову допомогу як одного із чинників становлення України як правової держави / О. І. Коровайко // Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9–10 верес. 2016 р.). – О. : ГО «Причорноморська фундація права», 2016. – С. 30–33.

33. Коровайко О. І. Щодо визначення критеріїв істотності порушення вимог кримінального процесуального закону (ч. 2 ст. 412 КПК України) через призму правозастосовної діяльності апеляційної інстанції / О. І. Коровайко // Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики : зб. тез доп. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (11–12 верес. 2015 р., м. Миколаїв) / Нац. ун-т кораблебудування ім. адмірала Макарова. – Миколаїв : НУК, 2015. – С. 133–135.

34. Коровайко О. І. Щодо змісту міжнародних стандартів права на правову допомогу / О. І. Коровайко // Законодавство України у світлі

сучасних активних реформаційних процесів : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 жовт. 2016 р.). – К. : Центр прав. наук. дослідж., 2016. – С. 128–131.

35. Коровайко О.І. Щодо напрямів (сфер) регулювання міжнародними стандартами діяльності суду / О.І. Коровайко // Нове міжнародне право та національне законодавство – нові завдання юридичної науки : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 листоп. 2016 р.). – К. : Центр прав. наук. дослідж., 2016. – С. 155–157.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

36. Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. Ю. П. Алєніна. – Х. : Одиссей, 2011. – 976 с.

37. Коровайко А. Повышение профессионального уровня и самосовершенствования сотрудников всех правоохранительных органов – залог своевременного решения / А. Коровайко // Закон і бізнес. – 2013. – № 16 (1106) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ru/15615operativnost_rassmotreniya_del_v_sudah_zavisit_i_ot_pravoohr.html.

38. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.

АНОТАЦІЯ

Коровайко О. І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2017.

Дисертаційне дослідження присвячено комплексному аналізу актуальних теоретико-методологічних, нормативно-правових і практичних аспектів реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні.

У роботі надається характеристика сутності, змісту та особливостей реалізації закріплених у міжнародно-правових актах стандартів кримінального судочинства, їх ролі у забезпеченні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Окрему увагу приділено аналізу міжнародно-правових актів як джерел кримінального процесуального права, питанням їх імплементації у право України, характеристиці правового механізму реалізації вказаних стандартів у практичну діяльність учасників кримінального провадження.

Проаналізовані особливості реалізації судом міжнародних стандартів, якими передбачені особисті права учасників кримінального провадження, та визначено специфіку реалізації в судовому провадженні міжнародних стандартів права на справедливий суд та його елементів. Проведено дослідження стану реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства у праві України, визначено існуючі на цьому шляху перешкоди та запропоновано заходи щодо їх усунення. Наведено бачення перспектив розвитку кримінального судочинства України на ґрунті моделі справедливого суду.

Ключові слова: міжнародні стандарти, кримінальне судочинство, права людини і основні свободи, джерела кримінального процесуального права, судове провадження, забезпечення прав і свобод людини.

АННОТАЦИЯ

Коровайко А. И. Реализация международных стандартов уголовного судопроизводства в судебном производстве Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2017.

Диссертационное исследование посвящено комплексному анализу актуальных теоретико-методологических, нормативно-правовых и практических аспектов реализации международных стандартов уголовного судопроизводства в судебном производстве Украины.

В работе приведена характеристика сущности, содержания и особенностей реализации закрепленных в международно-правовых актах стандартов уголовного судопроизводства, их роли в обеспечении прав, свобод и законных интересов участников уголовного судопроизводства, значения для дальнейшего развития уголовного судопроизводства Украины.

Отмечено, что международные стандарты уголовного судопроизводства – это закрепленные в международно-правовых актах соответствующие минимальные требования к деятельности или ее результатам в области судопроизводства, принятые с целью

оптимальной упорядоченности общественных отношений в этой области, охраны и защиты прав и свобод участников уголовных процессуальных правоотношений.

Особое внимание уделено анализу международно-правовых актов как источников уголовного процессуального права, вопросам их имплементации в право Украины. Указывается, что международно-правовые акты характеризуются по следующим признакам: по форме – официально документированное выражение воли субъектов международного права; по назначению – способы закрепления норм уголовного процессуального права; по направленности – средства регулирования отношений в сфере уголовного судопроизводства. Определены основные направления их влияния на развитие уголовного процесса Украины (идеологическое, научно-познавательное, нормативное, правоприменительного толкования, собственно правоприменительное).

Доказано, что комплексный характер проблематики реализации международных стандартов в судебном производстве связан с функционированием соответствующего правового механизма, который создает условия для этого, обеспечивает включение норм международно-правовых актов в регулирование уголовного судопроизводства и в непосредственную деятельность судей. В исследовании именно суд рассматривается как основной субъект реализации (активная форма) и создания условий (пассивная форма) для реализации другими участниками международных стандартов в сфере уголовного производства.

Проанализированы особенности реализации судом международных стандартов, закрепляющих личные права участников уголовного судопроизводства (право на свободу и личную неприкосновенность, право человека на уважение частной и семейной жизни, право на правовую помощь, равенство перед законом и судом, право на справедливую судебную процедуру), и определена специфика реализации в судебном производстве международных стандартов судебной защиты (право на справедливый суд, доступ к правосудию, разумные сроки судебного разбирательства, независимость и беспристрастность суда, публичное (открытое) судебное разбирательство).

Проведено исследование состояния реализации международных стандартов уголовного судопроизводства в праве Украины. Установлены объективные (влияние свойства суверенитета и независимости государства и т.п.) и субъективные (неосведомленность правоприменителя об имеющихся стандартах и т.п.) факторы, сдерживающие реализацию норм международно-правовых актов в

уголовном процессуальном законодательстве Украины. Предложены меры по их устранению: выявление всей системы источников международного права, содержащих эти стандарты; включение их в регулирование уголовного судопроизводства; обнародование их текстов и обучение правоприменителей навыкам их использования; правовое образование населения.

Исследованы особенности применения судом решений ЕСПЧ, которое осуществляется путем непосредственного указания в мотивировочной части судебного решения на соответствующий пункт решения ЕСПЧ, где применению подлежит вся прецедентная практика ЕСПЧ, а не только относительно Украины.

Доказано, что развитие уголовного процессуального законодательства Украины должно быть связано с имплементацией международных стандартов уголовного судопроизводства в национальное право. По мнению соискателя, основным направлением совершенствования уголовного судопроизводства следует считать формирование его на основе антропоцентрической модели, где содержание норм уголовного процессуального права должно быть пронизано идеей принципа гуманизма.

Обосновано, что только с принятием нового УПК Украины и ряда законов, направленных на повышение доверия граждан к судебной ветви власти, в Украине созданы условия для функционирования суда на основе принципа верховенства права и обеспечения лицам права на судебную защиту. Описано видение перспектив развития уголовного судопроизводства Украины на основе модели справедливого суда.

Ключевые слова: международные стандарты, уголовное судопроизводство, права человека и основные свободы, источники уголовного процессуального права, судебное производство, обеспечение прав и свобод человека.

SUMMARY

Korovaiko O.I. Implementation of International Standards of Criminal Judiciary within Court Proceedings of Ukraine. — *Manuscript.*

The thesis for a doctoral degree by the specialty 12.00.09 — criminal procedure and criminalistics; forensic expertise; operative and search activities. — Kharkiv national University of Internal Affairs. — Kharkiv, 2017.

The thesis is focused on the comprehensive analysis of the urgent theoretical and methodical, regulatory and practical aspects of implementing international standards of criminal judiciary within court proceedings.

The author has provided characteristics of the essence, content and features of implementing standards of criminal judiciary enshrined in the

international acts, their role in guaranteeing rights, freedoms and legitimate interests of the participants of criminal proceedings.

Particular attention has been paid to the analysis of international and legal acts as the sources of criminal procedural law, to the issues of their implementation into Ukrainian law, to the characteristics of the legal mechanism of implementing mentioned standards into practical activities of the participants of criminal proceedings.

The author has analyzed the features of implementing international standards by the court, which assume personal rights of the participants of criminal proceedings and determine the specifics of implementing international standards of the right to fair trial and its elements within court proceedings. The research of the state of implementing international standards of criminal judiciary in Ukrainian law has been accomplished; the existing obstacles along the way have been defined; and measures on their elimination have been suggested. Perspectives of the development of criminal judiciary of Ukraine on the basis of the fair trial model have been provided.

Key words: international standards; criminal judiciary; human rights and fundamental freedoms; sources of criminal procedural law; court proceeding; guaranteeing human rights and freedoms.